

**ACTAS DEL XIII
CONGRESO INTERNACIONAL
ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE
LITERATURA MEDIEVAL**

(Valladolid, 15 a 19 de septiembre de 2009)

**IN MEMORIAM
ALAN DEYERMOND**

II

Editadas por
José Manuel Fradejas Rueda
Déborah Dietrick Smithbauer
Demetrio Martín Sanz
Mª Jesús Díez Garretas

VALLADOLID
2010

© Asociación Hispánica de Literatura Medieval, 2010

© Los autores, 2010

Reservados los todos derechos. Prohibida la reproducción parcial o total por cualquier medio, salvo para citas, sin permiso escrito de los propietarios del copyright

Publicado por el Ayuntamiento de Valladolid y la Universidad de Valladolid

Ni el Ayuntamiento de Valladolid, ni la Universidad de Valladolid (UVa) ni la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (AHLM) ni los editores son responsables de la permanencia, pertinencia o precisión de las URL externas o de terceras personas que se mencionan en esta publicación, ni garantizan que el contenido de tales sitios web es, o será, preciso o pertinente.

Edición realizada dentro del proyecto de investigación VA46A09 financiado por la Junta de Castilla y León.

Ilustración de la cubierta de María Varela

ISBN 978-84-693-8468-8

D.L. VA 951-2010

Impreso en España por
Valladolid Artes Gráficas

SOBRE LA TIPOLOGIA MATERIAL DE LA LITERATURA ARTÚRICA PENINSULAR: ELS TEXTOS CATALANS¹

LOURDES SORIANO ROBLES
Universitat de Barcelona

1. GENERALITATS

És de tots conegut que la literatura artúrica gaudí d'èxit i difusió durant l'Edat Mitjana arreu d'Europa, i la Península Ibèrica no restà al marge d'aquesta tradició. Malgrat aquest èxit, és també un fet prou constatat que l'escassetat de testimonis que ens han arribat no reflecteixen producció de traduccions i la seva difusió durant el període medieval hispànic, qüestió que ha estat abordada per diversos investigadors. Només citaré uns quants noms com, per exemple, Pere Bohigas, qui des del seu ja clàssic treball "La matèria de Bretanya a Catalunya" s'exclamava dels pocs testimonis conservats davant de la quantitat de notícies d'antics exemplars extretes d'inventaris; i, més recentment, José Manuel Lucía Megías ha tornat sobre la qüestió en l'article "Literatura caballeresca catalana: de los testimonios a la interpretación (un ensayo de crítica ecdótica)" on es fa novament ressò d'aquesta escassetat de traduccions artúriques peninsulars i, a partir de la teoria de la "crítica ecdòtica" ofereix una sistematització que explica el perquè dels testimonis conservats tot estudiant la seva naturalesa textual, centrant-se especialment en el cas dels fragments catalans.

Entre les teories que tracten d'apuntar les raons de la destrucció de manuscrits dues semblen sobresortir d'acord amb Roberto Benedetti²: la primera té a veure amb la revolució tecnològica que implicà l'aparició de la

---

¹ Aquesta investigació s'ha desenvolupat dins del projecte FFI2008-03882 del Ministerio de Ciencia y Tecnología, cofinançat amb fons FEDER.

² Roberto Benedetti, "Frammenti arturiani. Percorsi e nuove individuazioni: l'*Estoire del saint Graal*", *Critica del Testo = Storia, geografia, tradizioni manoscritte*, VII/1, 2004, pàgs. 257-293, esp. pàg. 258. Vegeu, a més a més, Elisabeth Pellegrin, "Fragments et Membra Disiecta", *Codicologica = Essais typologiques*, 3, 1980, pàgs. 70-95.

impresca i el canvi de gustos entre el pùblic lector i com, especialment a partir dels segles XVI i XVII, els manuscrits foren espedaçats perquè el llibre imprès esdevé més funcional i de fàcil lectura per al nou pùblic; la segona teoria, de caràcter econòmic, explica que, en un cert moment, el llibre manuscrit tenia més valor pel seu suport d'escritura, especialment el pergami, que com a objecte d'estudi o d'entreteniment: vendre folis desmembrats hauria constituït una operació comercialment ùtil. Crec que també hauríem de tenir present el pes que pogueren exercir humanistes com Juan Luis Vives o Antonio de Guevara, per citar alguns noms, amb les seves críques al gènere d'entreteniment i, en especial, als llibres de cavalleries³.

Estem davant de les restes d'un gran naufragi, és evident, sobre les que caldria aturar-se i recordar tot i que sigui molt breument quines són les catalanes conservades⁴:

---

³ Escriu Peña Díaz (2001: 158) que "La polémica sobre los libros de caballerías o las opiniones sobre la verdad en los textos impresos no eran más que el barniz de un debate más profundo sobre la conveniencia o no de una tutela pedagógica de la lectura, justificada con criterios morales o político-religiosos. La experiencia de la escritura y de la lectura debía ser sometida a vigilancia. Censuras, delaciones, prohibiciones, expurgos, dispositivos inquisitoriales y, frente a ellos, la venganza de los autores y el escapismo de los lectores". Sobre la crítica als llibres de cavalleries, vegeu el ja clàssic treball d'Henry Thomas (1952: 119-136). Els passatges de Juan Luis Vives, Antonio de Guevara i Hernando Alonso de Herrera en els quals hom pot llegir les seves opinions sobre aquest tipus de literatura es troben reproduïts al llibre d'Elisabetta Sarmati, *Le critiche ai libri di cavalleria nel cinquecento spagnolo (con uno sguardo sul seicento). Un'analisi testuali*, Pisa, Giardini Editori, 1996 ("Collana di Testi e Studi Ispanici. II. Saggi; 8"), especialment pàgs. 115-119.

⁴ Aquí repassem els testimonis conservats; per a les característiques codicològiques de cada un dels testimonis remetem als estudis que els donaren a conèixer i que se citen oportunament, a més de BITECA (=Bibliografia de Textos Catalans Antics), <http://sunsite.berkeley.edu/PhiloBiblon/>, i la referència obligada a Harvey L. Sharrer, *A Critical Bibliography of Hispanic Arthurian Material. I: The Prose Romance Cycles*, London, Grant & Cutler, 1977 (Col. "Research Bibliographies and Checklists", 3), treball que per ara continua sent del tot imprescindible, tot i que cal completar amb les poques troballes posteriors. Em refereixo, pel que fa a testimonis castellans, als fragments Alvar - Lucía Megías, donats a conèixer en Carlos Alvar - José Manuel Lucía Megías, "Hacia el código del *Tristán de Leonís* (cincuenta y nueve fragmentos manuscritos en la Biblioteca Nacional de Madrid)", *Revista de Literatura Medieval*, XI, 1999, pàgs. 9-135. En el cas portuguès, cal destacar els fragments trobats per Aida Fernanda Dias, "A Matéria da Bretanha em Portugal: relevancia de um fragmento pergamináceo", *Revista Portuguesa de Filologia. Miscelânea de Estudos In Memoriam José Gonçalo Herculano de Carvalho*, 25, 2003-2006, pàgs. 125-221, a completar amb el recent estudi d'Aires A. Nascimento, "As voltas do *Livro de José de Arimateia*: em busca de um percurso, a propósito de um fragmento trecentista recuperado", *Península. Revista de Estudos Ibéricos*, 5, 2008, pàgs. 129-140.

1. *VULGATA ARTÚRICA*

1.1. *Lancelot propre*

- **Ciutat de Mallorca: Biblioteca de la Seu. Fons de l'Arxiu Parroquial de Campos (Mallorca)**⁵. L'erudit Mossèn Matheu Rotger, antic canonge i arxiver diocesà de la Seu de Palma, trobà un fragment en paper d'un *Lancelot* de finals del s. XIV (1380-1400 *ca.*), tot regirant llibres i papers de l'Arxiu Parroquial de la vila de Campos, a Mallorca, que servia de cobertes a un llibre més modern. El fragment, ara per ara, no es localitza a la biblioteca catedralícia.

- **Mataró: Biblioteca privada de Francesc Cruzat**⁶. Es tracta d'un fragment copiat a mitjans del segle XIV (1340-1360 *ca.*) consistent en un bifoli de paper que fou utilitzat també com a coberta d'un llibre de comptes del segle XVI procedent de Barbastre.

1.2. *Queste du Saint Graal*

- **Milano: Biblioteca Ambrosiana, I.79.sup. (olim S.Q.O.IV, 32)**⁷. Única còpia d'una traducció anterior del francès, reduïda i gairebé literal, que signa al colofó el mallorquí Guillem Reixach en data 16 de maig de l'any 1380. L'exemplar formà part de la gran biblioteca d'un dels més importants bibliòfils italians del segle XVI, en Gian Vincenzo Pinelli.

- **Palma de Mallorca: Biblioteca privada, sense localitzar**. Segons explica Sharrer⁸, en Pere Bohigas l'informà de l'existència d'un fragment de la *Queste* catalana en una biblioteca privada de l'illa i que l'erudit català tenia la intenció d'editar. No hi ha més informació disponible.

⁵ Donat a conèixer i editat per A. Rubió i Lluch, "Noticia de dos manuscrits d'un *Lançalot* català", *Revista de Bibliografia Catalana*, III, 1903, pàgs. 5-25. Sharrer, *A Critical Bibliography... op. cit.*, pàgs. 17-18, ítem Aa2; BITECA manid 1174.

⁶ Vegeu Pere Bohigas, "Un nou fragment del *Lançalot* català", *Estudis Romànics*, X, 1962, pàgs. 179-187. Sharrer, *A Critical Bibliography... op. cit.*, pàg. 17, ítem Aa1; BITECA manid 1175.

⁷ Editada per Vincenzo Crescini – Venanzio Todesco, *La versione catalana della Inchiasta del San Graal*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1917 ("Biblioteca Filològica del Institut de la Llengua Catalana, X"). Sharrer, *A Critical Bibliography... op. cit.*, pàg. 20, ítem Ab1; BITECA manid 1240.

⁸ Sharrer, *A Critical Bibliography... op. cit.*, pàgs. 20-21, ítem Ab2; BITECA manid 2029.

1.3. *La Mort Artu*

- **Barcelona: Biblioteca de Catalunya, incunable 10-V-39**⁹. Fragment consistent en 9 folis d'un incunable català intítulat *Tragèdia ordenade per Mossèn Gras la qual és part de la gran obra dels actes del famós cavaller Lançalot del Lac*, imprès a Barcelona per Diego de Gumiel, ca. 1496. Fou escrita entre el 1450 i l'any de la impressió i l'autor condensa els episodis inicials de la *Mort Artu*.

2. *TRISTAN EN PROSE*

- **Cervera: Arxiu Històric Comarcal**, fragment *Tristany*¹⁰. Els quatre folis que es conserven, ara no localitzables al fons¹¹, foren descoberts per Agustí Duran i Sanpere¹² al llavors Arxiu Municipal de Cervera l'any 1917 entre uns papers notariais de diversa procedència. Segons Duran, basant-se en les característiques de la lletra, el manuscrit fou copiat entre els anys 1390-1400, datació que Harvey L. Sharrer no comparteix, tot datant-lo a les acaballes del segle XV (1490-1500)¹³.

- **Andorra la Vella, Arxiu Històric Nacional d'Andorra, ASC Ms. 1**. Es tracta de quatre folis conservats¹⁴ que formen part d'una miscel·lània, coneguda com *Còdex Miscel·lani* (antigament *Llibre de Privilegis*), dins de la qual el fragment ocupa els folis 32r a 35v actuals. Donat a conèixer per

---

⁹ Editat per Martí de Riquer, "La *Tragèdia de Lançalot*, texto artúrico del siglo XV", *Filologia Romanza*, II, 1955, pàgs. 113-139, més tard editat a [Mossén GRAS] *Tragedia de Lançalot*, ed. de Martí de Riquer, Barcelona, Quaderns Crema, 1984. Sharrer, *A Critical Bibliography... op. cit.*, pàg. 23, ítem Acl; BITECA manid 1578.

¹⁰ Sharrer, *A Critical Bibliography... op. cit.*, pàgs. 25-26, ítem Ad2; BITECA manid 2175.

¹¹ Durant la darrera estada de BITECA a Cervera l'any 2005, la directora de l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera, Sra. Dolors Montagut Balcells, ens informà que no es localitzava el fragment.

¹² A. Duran i Sanpere, "Un fragment de *Tristany de Leonis* en català", *Estudis Romànics (Llengua i Literatura)*, II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1917 (Biblioteca Filològica de l'Institut de la Llengua Catalana, IX), pàgs. 284-316, reimprès ara a Ramon Aramon i Serra, *Estudis de llengua i literatura*, presentació de Joan A. Argente, prefaci i edició a cura de Jordi Carbonell, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1997, pàgs. 413-429. La transcripció de cada foli va acompanyada de reproducció fotogràfica.

¹³ Pàg. 26, Ad2. Segons Duran i Sanpere "el caràcter de la lletra sembla acusar les darreries del XIV segle", *art. cit.*, pàg. 284.

¹⁴ L'estudi codicològic del manuscrit més recent i detallat és el de Joan Santanach i Súñol, "El *Còdex miscel·lani* de l'Arxiu de les Set Claus (Andorra la Vella, Arxiu Històric Nacional)", *Anuario de Estudios Medievales*, 33/1, 2003, pàgs. 417-462; del *Tristany* se n'ocupa especialment a les pàgs. 434-435. Vegeu també Sharrer, *A Critical Bibliography... op. cit.*, pàg. 25, ítem Ad1; BITECA manid 2416 (fragment *Tristany*) i manid 1686 (descripció completa del manuscrit).

Ramon Aramon i Serra l'any 1966¹⁵, l'estudiós suposava llavors que el manuscrit fou copiat entre 1350 i 1400, data que Vicenç Beltran posterga fins la primera meitat del segle XV (1401-1450/1500).

3. ALTRES OBRES

3.1. *Profecies de Merlí*

- **Barcelona: Biblioteca de Catalunya, ms. 271**¹⁶. Caldria també considerar, tot i que no es tracti de traducció del text francès, les *Profecies de Merlí* catalanes, obra d'imitació i que fins al seu descobriment per Pere Bohigas durant els anys 20 del segle passat només es coneixia a través de la refosa castellana que fou publicada al final del *Baladro del Sabio Merlín* imprès a Sevilla el 1535. A diferència dels fragments anteriors, i també de la *Questa* catalana, estariem davant d'un text que forma part d'una "compilació textual", d'acord amb la terminologia elaborada per Lucía Megías i que adoptem aquí, formada per obres religioses, de dret canònic i epístoles papals; aquesta diferent transmissió textual sostreuen les *Profecies* de l'àmbit de la ficció cavalleresca per a convertir-les en part d'una compilació miscel·lània d'un gènere aliè que modificaria la seva "naturalesa textual". En aquest sentit, no podem oblidar que e mateix succeeix amb el **manuscrit esp. 13 de la Bibliothèque Nationale de Paris**, una compilació de textos historiogràfics copiats entre els anys 1410-1430 [?] entre els quals trobem als folis 83v-97v un fragment en català de la *Historia regum Britanniae* de Geoffrey de Monmouth¹⁷. La traducció del text del monjo gal·lès deixa de ser part d'una pseudo-crònica fabulosa d'Anglaterra per esdevenir un capítol del que pretén ser una història seriosa del món, des del moment en què l'autor de la miscel·lània la insereix al costat de textos com el *Compendi historial* de Gaucher de Denain, la *Crònica d'Espanya* de Rodrigo Jiménez de Rada o la *Genealogia dels reis d'Aragó* de Jaume Domènech, per citar alguns dels títols inclosos.

---

¹⁵ El fragment fou editat per Ramon Aramon i Serra, "El *Tristany* català d'Andorra", en *Mélanges offerts à Rita Lejeune*, Gembloux, Duculot, 1969, vol. 1, pàgs. 323-337.

¹⁶ Pere Bohigas, "*Profecies de Merlí*. Altres profecies contingudes en manuscrits catalans", *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, 8, 1928-1932, pàgs. 253-279, estudi i edició a les pàgs. 261-270.

¹⁷ BITECA Manid 1431. Vegeu Pere Bohigas, *Sobre manuscrits i biblioteques*, pròleg d' Amadeu-J. Soberanas i Lleó, Barcelona, Curial Edicions – Abadia de Montserrat, 1985, pàgs. 123-132 per a la descripció del manuscrit i pàgs. 180-203 per a la transcripció del text.

Observant aquests testimonis manuscrits catalans conservats, hom pot apreciar que comparteixen una sèrie de trets, tant de tipus codicològic com de conservació, que s'han de tenir en compte. En el primer cas, tots els fragments tenen el paper com a material de suport d'escriptura, estan escrits a una sola tinta sense decoració, en una lletra cursiva catalana, i produïts en un arc cronològic que s'estén des de la segona meitat del segle XIV (1360) fins a la primera meitat del segle XV (1460 *ca.*). És a dir, són fragments que pertanyen al format del "llibre-registre" que a partir de finals del s. XIII i començaments del XIV transmetieren la literatura en les llengües vulgars: manuscrits de factura menys treballada i, per tant, menys costosa, destinats a un ús quotidià, elaborats en gòtiques cursives d'àmbit documental, tant de tipus cancelleresc com bastard, poc decorats i escrits sobre paper¹⁸.

Pel que fa a la seva conservació, s'observen dues modalitats: en primer lloc, alguns dels fragments catalans es conserven pel seu ús "instrumental", novament emprant la terminologia de Lucía Megías¹⁹, és a dir, són textos que ens han arribat gràcies a l'atzar i a la utilitat que en cert moment algú veïé en ells com a material útil per preservar altres documents, i aquí podem diferenciar dos usos: d'una banda, aquells fragments i bifolis que foren utilitzats com a carpeta per guardar altra documentació; per altra banda, manuscrits que foren desmembrats i emprats per reforçar l'enquadernació d'altres llibres que, de segur, serien més valuosos per al seu possessor. En segon lloc, hem de parlar dels fragments "textuals", és a dir, aquells testimonis que, tot i el seu estat, foren preservats pel seu contingut i curiosament acostumen a aparèixer entre documentació de caire notarial. En aquest sentit, portarem a col·lació altres dues grans obres de matèria artúrica, en aquest cas autòctones, com son l'occitana *Jaufré* i *La Faula* de Guillem de Torroella. En el cas del *Jaufré*, tres dels set testimonis són fragments "textuals" que s'han conservat perquè tingueren aquest ús instrumental i, semblantment als catalans, ens han arribat entre documents notariais²⁰; d'altra banda, creiem que s'hauria d'afegir un tercer tipus

---

¹⁸ Vegeu Francisco M. Gimeno Blay, "A propósito del manuscrito vulgar del Trescientos. El escurialense K.I.6 y la minúscula cursiva librería de la Corona de Aragón", *Scrittura e Civiltà*, 15, 1991, pàgs. 205-245, especialment pàgs. 229-232.

¹⁹ J. M. Lucía Megías, "Literatura caballeresca catalana...", *art. cit.*, especialment pàgs. 247-253.

²⁰ Del *Jaufré* es conserven dos manuscrits "monogràfics", a la Bibliothèque Nationale de Paris: el f. fr. 2164, ms. *A* de Brunel, i el f. fr. 12571, ms. *B*. Dos testimonis són fragments "instrumentals" i servien de cobertes de registres notariais, ambdós custodiats a l'arxiu de Gard. Altres dos fragments, *c* i *d*, són fragments "antològics" i es conserven en els cançoners provençals *L* i *N*. Finalment es conserva un darrer bocí de pergami entre documentació diversa de tipus notarial a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona. Vegeu *Jaufré. Roman arthurien du*

de transmissió o conservació diguem-ne “antològica” que vindria representada pels quatre testimonis de *La Faula* i dos dels fragments del *Jaufré*, textos tots ells copiats entre els folis de cançoners i en la seva majoria vinculats a ambients notariaus²¹.

Més sort tingueren els textos en còdex únic o “monogràfic”, cas de la *Questa* catalana, que es salvaren de la destrucció perquè anaren a parar a biblioteques importants de més enllà de les nostres fronteres.

2. OBRES DE MATÈRIA ARTÚRICA REGISTRADES EN INVENTARIS MEDIEVALS

Malgrat aquestes migrades restes de versions catalanes, la documentació medieval de caire notarial conservada en arxius i biblioteques, com ja han demostrat abastament els treballs d'erudits de la talla d'Antoni Rubió i Lluch o Josep Maria Madurell i Marimon, esdevé una eina molt útil perquè proporciona dades importantíssimes sobre la producció i circulació de manuscrits, els gustos i usos dels lectors i, en definitiva, permeten ajudar a reconstruir la història del llibre i de la lectura.

Utilitzant doncs, aquesta documentació, testaments i inventaris *postmortem*, la nostra proposta ha estat reunir totes aquelles obres de matèria artúrica registrades i fer una avaluació estadística dels títols que circularen per la Corona d'Aragó, les seves característiques codicològiques i el tipus de lectors que les llegiren per tal de veure si aporten alguna dada significativa que ens ajudi a entendre per què es conserven tan pocs testimonis catalans.

XIII siècle en vers provençaux, ed. Clovis Brunel, Paris, Société des Anciens Textes Français, 1943; els fragments de Gard els donaren a conèixer Cl. Brunel i M. Gouron dins de *Romania*, en els volums LV, 1929, pàgs. 529-536 i LVII, 1931, pàgs. 206-209. Per al fragment barceloní de l'Ardiaca vegeu Jesús Alturo i Perucho, “Restes codicològiques del més antic manuscrit de *Jaufré* amb algunes consideracions sobre aquesta novel·la provençal”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XLVI, 1997-1998 [1998], pàgs. 9-22.

²¹ De *La Faula* es conserven 4 testimonis vinculats per aquesta curiosa transmissió “antològica”: 1) Ciutat de Mallorca: Societat Arqueològica Lul·liana, ms. 4 (1375-1400) [*Cançoner d'Estanislau Aguiló*]; 2) Barcelona: Biblioteca de Catalunya, ms. 8 (1420-1430) [*Cançoner Vega-Aguiló*]; 3) Madrid: Biblioteca Nacional, Res. 48 (1370-1375 ca.) [*Cançoner dels Comtes d'Urgell*]; 4) Carpentras: Bibliothèque Inguimbertaine, ms. 381 (1390-1430) [*Cançoner de la Biblioteca de Carpentras (2)*]. Vegeu BITECA texid 1953, manids 1159, 1206, 1331 i 1089, respectivament. Vid., per exemple, la més recent edició del text a càrrec d'Anna Maria Compagna Perrone Capano, Barcelona, Edicions IUB – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007 (Biblioteca Marian Aguiló, 45), especialment pàgines 33-53 dedicades a l'estudi de la tradició manuscrita.

El punt de partida del nostre estudi ha estat l'imprescindible treball de Stefano M. Cingolani "“Nos en leyr tales libros trobemos plazer e recreation”". L'estudi sobre la difusió de la literatura d'entreteniment a Catalunya als segles XIV i XV" aparegut a la revista *Llengua & Literatura* els anys 1990-1991. Des de la seva publicació, no obstant, han vist la llum altres edicions de conjunt de testaments i inventaris que ens han ajudat a enriquir les dades recollides per Cingolani; citaré, per exemple, el llibre *Readers and Books in Majorca (1229-1550)* de Jocelyn N. Hillgarth, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV* de Josep Hernando, publicat l'any 1995, o la tesi doctoral d'Antoni Iglesias i Fonseca titulada *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XV. Les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial (anys 1396-1475)* i llegida el 1996. Partint, doncs, de les referències sumàries que proporciona Cingolani, completant-les amb les dades codicològiques consignades en la documentació medieval i ampliant el repertori amb altres inventaris editats posteriorment, hem elaborat un petit catàleg compost de 85 referències a obres artúriques que, tot seguit, analitzarem.

Hem d'advertir que les informacions sobre els llibres que trobem en la documentació són mínimes i moltes vegades la mateixa identificació del títol esdevé complexa perquè, com explica Carmen Batlle²², els escrivans consignaven els títols escadusserament si no entenien la lletra de l'original manuscrit i, a més, el treball es realitzava al dictat i amb presses. En aquest sentit, per tant, les dades que ens proporcionen els registres acostumen a limitar-se al títol de l'obra o a alguna paraula que l'identifica, al suport d'escriptura (si és pergamí o paper) i al tipus d'enquadernació del volum. D'altres dades que apareixen més esporàdicament són la llengua en què està escrita l'obra i en comptades ocasions si està historiat, la disposició del text a rengló tirat o a doble columna, i l'*incipit* i *explicit* de l'obra.

2.1. LES OBRES

En primer lloc precisarem, tot fent nostres les paraules de Cingolani²³, que els grans *romans* artúrics en prosa foren coneguts a les terres de la Corona d'Aragó, i això és evident, però no tots tingueren la mateixa difusió ja que entre els registres recollits, que es corresponen amb una mitja dotzena de les principals obres artúriques franceses, no trobem cap títol que correspongui a la

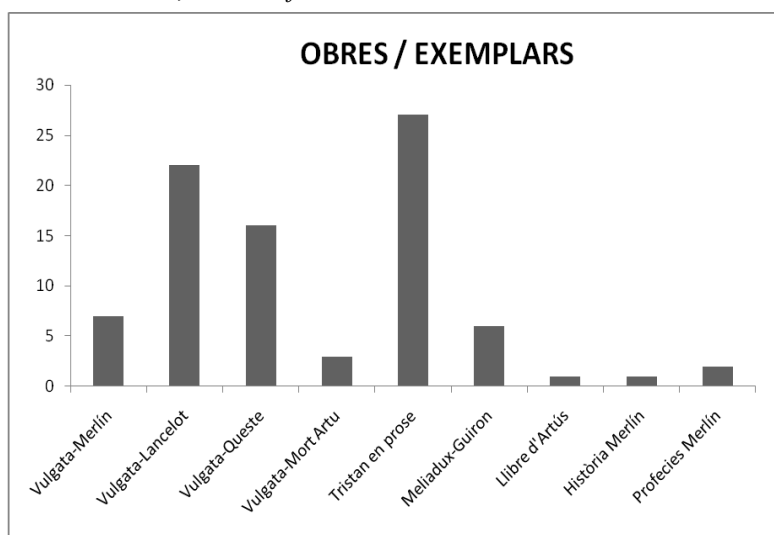
---

²² "Las bibliotecas de los ciudadanos de Barcelona en el siglo XV", dins *Livre et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime. Colloque de la Casa de Velázquez*, Paris, Éditions ADFP, 1981, pàgs. 15-34, esp. pàgs. 15-16.

²³ "Nos en leyr...", *art. cit.*, pàg. 74.

Post-Vulgata artúrica, a diferència del que succeeix a les altres dues grans zones de difusió peninsular, és a dir, la gallegoportuguesa i la castellana amb traduccions d'aquest cicle.

Quan als ítems recollits, d'una banda, apareixen exemplars de quatre de les branques de la *Vulgata* artúrica: el *Merlin*, el *Lancelot*, la *Queste* i la *Mort Artu*; d'altra banda el *Tristany* i el *Meliadux-Guiron le Courtois*, a més d'algun títol dubtós d'identificar, com ara un *Llibre del rei Artús* (segurament la *Mort Artu*), una *Història de Merli*, i les *Profecies de Merli*.

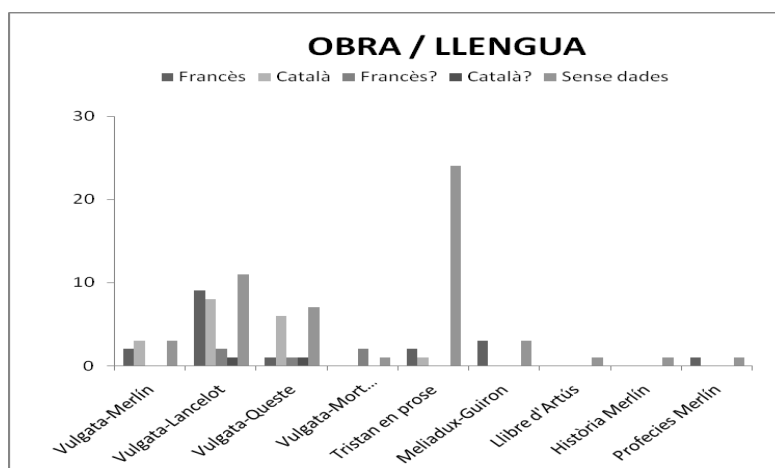
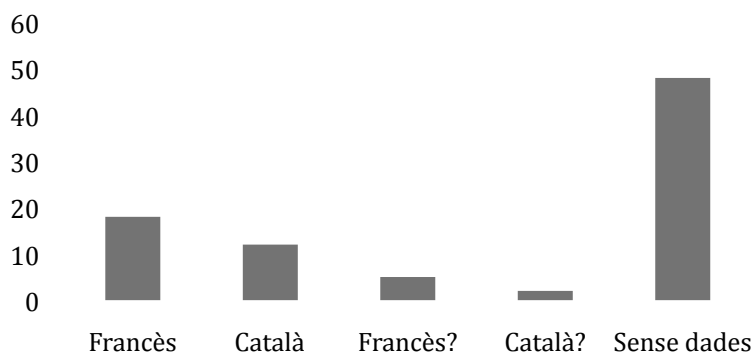

Les dues obres que trobem en major nombre són el *Tristany* (amb 27 exemplars inventariats, 1 d'ells en 2 volums) i el *Lancelot* (amb 22 exemplars). Hom pot observar que no totes les branques del cicle de la *Vulgata* tingueren el mateix èxit quantitativament parlant, destacant sobretot, i com acabem de dir, el *Lancelot* a més de la *Queste*. La *Mort Artu* sembla ser el llibre amb menys difusió del cicle, amb 3 registres, tot i que a finals del segle XV s'imprimirà la refosa sentimental de Mossèn Gras.

S'ha de destacar també que sorprèn trobar una obra com el *Meliadux-Guiron le Courtois*, de gran fortuna a França i a Itàlia, però no a la Península Ibèrica. Els ítems trobats, no obstant, es circumscriuen a l'àmbit reial, i probablement es tracti dels mateixos dos o tres exemplars, en comptes dels sis ítems registrats, que foren passant de mans, bé per a la seva lectura (és significatiu, per exemple, el cas de Violant de Bar, demanant llibres en préstec tan aviat al seu marit Joan I, com al seu cunyat Martí I), o bé en herència.

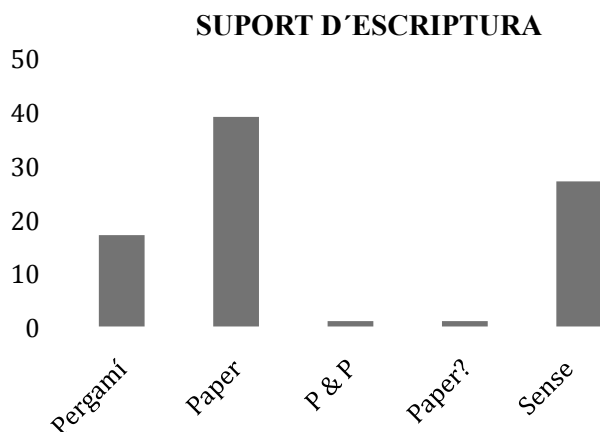
En segon lloc parlarem de la llengua de les obres. Si bé es cert que dels 85 ítems trobats en més de la meitat dels casos no es consigna la llengua en què es escrit el text, en 18 dels casos aquesta és el francès (més 5 de dubtosos), i en 12 (2 dubtosos) la llengua és el català.

LLENGUA

Si mirem obres i llengua de redacció, els exemplars del *Meliadux* eren tots en francès. El llibre que ens consta més llegit en llengua original fou el *Lancelot*, amb 9 exemplars (més 9 dubtosos) davant dels 8 exemplars en català (més 1 dubtós). No ens ha d'estranyar, per tant, la presència de fragments

artúrics en francès en la Biblioteca de l'Abadia de Montserrat²⁴, que estem en disposició de creure que es tracta d'un *Lancelot* (o si més no pertanyent al cicle de la *Vulgata*) i que podríem considerar un altre fragment "instrumental" perquè procedeix d'una relligadura, i el *Lancelot* del fons Deulofeu i Fatjó a Puigcerdà, a l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya²⁵.

Tot i que el suport d'escriptura és una de les dades més consignades en inventaris i testaments, en 27 dels ítems recollits no s'explicita: malgrat això, és una altra de les variables que podem analitzar i, en aquest cas, es pot observar que el material més emprat és el paper (en 39 dels casos) enfront del pergamí que ha estat utilitzat en 17 dels exemplars. En aquest cas el suport de luxe per excel·lència no correspon necessàriament a llibres pertanyents a la reialesa, com podríem pensar, i només tres estigueren en mans de reis: Jaume II tingué un *Lancelot*, Pere III un *Meliadux* que manà comprar i Martí I unes *Profecies de Merlí*; la resta de volums en pergamí estigueren en possessió de ciutadans. El que sí podem constatar, però, és com la seva aparició sovinteja durant el segle XIV i començaments del segle XV mentre que perd favor a partir del segon quart del s. XV en benefici del paper.

²⁴ Ms. 1042-VIII. Per a una reproducció del fragment, hom pot consultar la pàgina web de la Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, <http://www.cervantesvirtual.com/FichaObra.html?Ref=15509> [data de consulta: agost 2009].

²⁵ Vegeu Martí de Riquer, *Història de la literatura catalana. Part Antiga*, Barcelona, Ariel, [1964-1972] 1980², vol. II, pàg. 196, i Daniela Delcorno Branca, *Tristano e Lancillotto in Italia. Studi di letteratura arturiana*, Ravenna, Longo Editore, 1998, pàg. 22, ítem 13, amb referències a estudis que consideren aquest fragment.

Quant a l'enquadració, la descripció de les cobertes dels exemplars són presents en 39 ítems. Paradoxalment, en unes obres que a la llarga acabaren sent destruïdes, sorprèn descobrir que 24 dels exemplars són descrits amb cobertes de fusta, folrades en pell, amb bollons i tancadors, és a dir, un tipus d'enquadració pensat per a garantir la conservació del còdex que embolcalla; i enfront d'aquestes xifres, trobem dos únics exemplars en un altre tipus de relligadura més feble com és la de paper engrutat. Ens preguntem fins a quin punt, donat el cas, un cop passat de moda el gènere, s'aprofitaria de nou la relligadura per a altres obres prestigiaes.

2. 2. ELS LECTORS

Per anar acabant aquesta anàlisi de dades, direm quatre apunts sobre els lectors. Entre els usuaris dels textos artúrics al segle XIV ocupa un lloc especial la monarquia, i el primer rei del que es conserva documentació on es constata la possessió d'obres d'aquesta temàtica és Jaume II. No obstant, sembla que aquest rei no fou gran lector d'aquest tipus de literatura d'entreteniment, ja que els registres parlen de la donació d'exemplars, no pas de l'adquisició. Pere III, en canvi, considerat primer rei bibliòfil del casal d'Aragó, el trobem comprant obres, fent-se-les copiar, demanant amb exigència que se les facin arribar allà a on està i gaudint de la novetat dels tapissos o *draps de ras historiat*s amb el rei Artús o els cavallers de la Taula Rodona²⁶. Tot i que el Cerimoniós no reuní una biblioteca important, com explica Isabel de Riquer²⁷, sí que serví com a base per a què els seus fills l'augmentessin, especialment Joan I, qui heretà l'afició i l'amor pels llibres del seu pare. Joan I, d'una erudició exquisida, protegí la cultura i impulsà les traduccions al català. Fou el seu enllaç matrimonial amb Violant de Bar que contribuí especialment a la divulgació de la llengua i de la cultura franceses a la cort i serà Violant de Bar qui ben aviat esdevindrà pont cultural entre la Corona d'Aragó i França, donant entrada no només a les obres d'autors clàssics sinó als títols de moda de la literatura francesa d'entreteniment. Joan I és un rei que, com ell mateix afirma “nos nos delitam

---

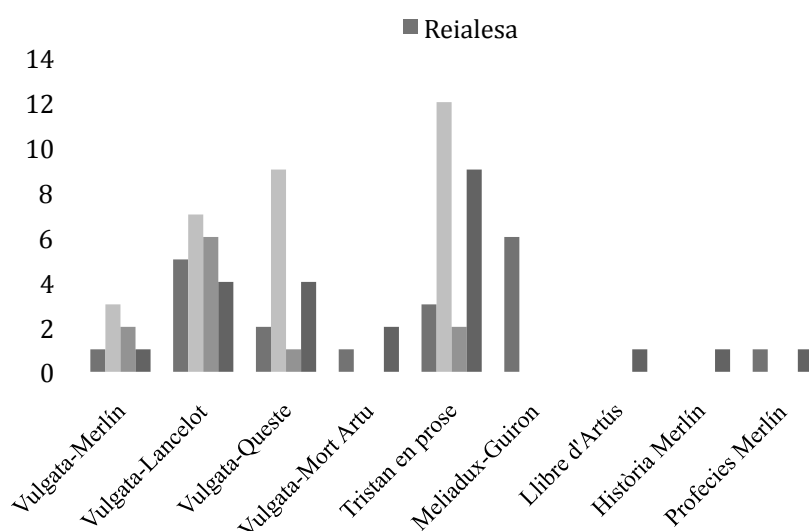
²⁶ Marçal Olivari, “Els tapissos francesos del rei En Pere el Cerimoniós”, ed. Artur Ramon – Manuel Barbié, Barcelona, Sala d'Art Artur Ramon, 1986 (“Opera Minora”).

²⁷ “La literatura francesa en la Corona de Aragón en el reinado de Pedro el Ceremonioso (1336-1387)”, dins *Imágenes de Francia en las letras hispánicas. Coloquio celebrado en la Universidad de Barcelona, 15 a 18 de noviembre de 1988*, ed. Francisco Lafarga, Barcelona, PPU, 1989, pàgs. 115-126. Vegeu també Isabel de Riquer, “Los libros de Violante de Bar”, dins *Las sabias mujeres. Educación, saber y autoría (siglos III-XVII)*, ed. María del Mar Graña Cid, Madrid, Asociación Cultural Al-Mudayna, 1994, pàgs. 161-173.

molt en llegir e axí pròpiament en francès, com en nostra lengua materna²⁸ fins al punt que, quan va morir, la seva cunyada, María de Luna, deia en carta al rei d'Anglaterra que "havie muller francesa et era tot francès".

Paral·lelament l'ambient de la cort també viu en francès i això explicaria que la divulgació d'obres artúriques no hagués de passar pel sedàs de la traducció. Però no només ells llegien en francès, perquè també trobem testaments pertanyents a ciutadans i mercaders en possessió de llibres en aquesta llengua.

OBRA / ESTAMENT SOCIO-POLÍTIC

Arribats al segle XIV els grans possessors deixen de ser exclusivament la reialesa i personatges vinculats a la cort (funcionaris reials i grans senyors) i pels tombants del segle el públic lector es diversifica i trobem ciutadans honrats (juristes i metges), l'estament mercantil, artistes (notaris, apotecaris, barbers-cirurgians) i menestrals (especialment els rics, sastres, peleters, platers i pelaires) com a grans consumidors d'aquesta literatura.

També s'ha d'assenyalar finalment que no hi ha cap lector, ni pertanyent al casal reial ni als estaments socio-polítics inferiors, que posseís tot el cicle de la *Vulgata* complet, contràriament, com ens fa saber també Cingolani, al que

²⁸ Antoni Rubió i Lluch, *Documents per l'Història de la Cultura Catalana Mig-aval*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908-1921, vol. 2, pàg. 233.

succeïa a les grans biblioteques senyoriales de la Itàlia del nord (pensem, per exemple, en els Este de Ferrara, els Gonzaga de Mantua i els Visconti-Sforza de Milà a Pavia²⁹).

3. CONCLUSIONS

En conclusió, intentar respondre a la pregunta: per què conservem tant pocs testimonis artúrics peninsulars ha d'abastar totes les variables suara esmentades (característiques codicològiques –suport d'escriptura, enquadernació...–, llengua del text, públic lector, etc.) i no s'ha de limitar exclusivament a l'estudi dels testimonis escrits en les llengües peninsulars, ja que no sabem si els nostres arxius i biblioteques encara ens poden sorprendre amb fragments escrits en altres vulgars. Hem pogut veure la importància de la presència de llibres originals en francès que alhora van coexistir amb tota una sèrie de productes autòctons (pensem, novament, en *La Faula* de Torroella, els anònims *Jaufré* i *Blandin de Cornualha*) que s'emmirallen en la matèria artúrica, la qual serveix d'estímul però que aviat abandonen per a oferir una lectura peculiar, a voltes distanciada i humorística, del gènere.

Per tant, aquest èxit i difusió de la matèria artúrica no l'hem de buscar únicament en la valoració dels testimonis traduïts, sinó que ens ve avalat per la presència de fragments en francès i per l'existència d'aquestes obres autòctones. Vist així en conjunt, el reduït nombre de testimonis artúrics ja no és tan escàs.

També per valorar en la seva justa mesura l'empremta d'aquesta modalitat de literatura d'entreteniment, s'ha de tenir en compte el pes que la matèria artúrica tingué entre tota la producció literària. De xifres ens parla novament Cingolani³⁰: la documentació emprada per al seu treball suma uns 1.500 inventaris i 3.000 cartes publicats fins a la data del seu estudi, d'on obté una mitjana d'almenys set o vuit exemplars per inventari i a partir dels que es poden calcular, segurament per defecte, uns 12.000 ítems. Els llibres d'entreteniment representen aproximadament un 2% del total de la literatura consumida durant l'Edat Mitjana. I les obres artúriques?

BIBLIOGRAFIA

BARCELONA, MARTÍ DE, "La cultura catalana durant el regne de Jaume II", *Estudios Franciscanos*, 91, 1990, pàgs. 213-295 i 92, 1991, pàgs. 127-245 i 383-492.

²⁹ Remeto només al llibre abans citat de D. Delcorno Branca, *Tristano e Lancillotto... op. cit.*, on, al capítol I ("Franceschi romanzi": copisti, lettori, biblioteche") i especialment a les pàgs. 14-15, proporciona una detallada bibliografia sobre aquestes tres biblioteques.

³⁰ "Nos en leyr...", *art. cit.*, pàg. 114.

- BATLLE, CARMEN, “Las bibliotecas de los ciudadanos de Barcelona en el siglo XV”, dins *Livre et lecture en Espagne et en France sous l’Ancien Régime. Colloque de la Casa de Velázquez*, Paris, Éditions ADFP, 1981, pàgs. 15-34.
- BATLLE I PRATS, LLUÍS, “La biblioteca del mestre Marc Roca, metge de Girona (1427)”, dins *Actes del Tercer Congrés d’Història de la Medicina Catalana*, Barcelona - Lleida, Universitat de Barcelona. Seminari Pere Mata, 1981, vol. 1, pàgs. 11-21.
- COSTA, MARIA-MERCÈ, “L’inventari dels béns del poeta Pere de Queralt”, *Estudis Universitaris Catalans = Estudis de Llengua i Literatura Catalanes oferts a Ramon Aramón i Serra en el seu setantè aniversari*, vol. 3, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 1983, pàgs. 115-145.
- D’ALÒS, RAMON, “Inventaris de Castells catalans (sigles XIV-XVI)”, *Estudis Universitaris Catalans*, 4, 1910, pàgs. 129-192.
- DESDEVICES DU DEZERT, GEORGES, *Don Carlos d’Aragon Prince de Viana. Étude sur l’Espagne du nord au XVe siècle*, Paris, Armand Colin et Cie., 1889. [Existeix traducció castellana: *Don Carlos de Aragón, príncipe de Viana. Estudio sobre la España del norte en el siglo XV*, trad. Pascual Tamburri Barriain, Pamplona, Gobierno de Navarra. Departamento de Educación y Cultura, 1999].
- DURAN I SANPERE, AGUSTÍ, “Notícia de llibres en inventaris de Cervera”, *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, 4, 1917, pàgs. 127-135.
- HERNANDO, JOSEP, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XIV*, Barcelona, Fundació Noguera, 1995, 2 vols.
- HILLGARTH, J. N., *Readers and Books in Majorca 1229-1550*, Paris, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1991, 2 vols.
- IGLESIAS I FONSECA, J. ANTONI, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XV. Les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial (any 1396-1475)*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1996. Tesi doctoral en xarxa a l’adreça electrònica: <http://www.tdx.cat/TDX-0418108-171750>.
- JUNYENT, EDUARDO, “Repertorio de noticias sobre manuscritos catalanes entresacadas de algunos inventarios de la “Curia Fumada” de Vich”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 16 (1943), pàgs. 57-86.
- LLOBET I PORTELLA, JOSEP M., “Llibres esmentats en alguns inventaris notarials certerins del segle XV”, *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 16, 1997, pàgs. 405-415.
- LLOMPART, GABRIEL, “El llibre antic a la casa mallorquina (1350-1550)”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 48, 1975, pàgs. 193-240; 49-50, 1976-1977, pàgs. 57-114.
- MADURELL I MARIMON, JOSEP M., “Encuadernadores y libreros barceloneses judíos y conversos (1322-1458)”, *Sefarad*, 21, 1961, pàgs. 300-338; 22, 1962, pàgs. 345-372, i 23, 1963, pàgs. 74-103.
- , *Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474). Contribució al seu estudi*, Barcelona, Associació Nacional de Bibliotecaris, Arxivers i Arqueòlegs. Delegació de Catalunya i Balears, 1974.
- MADURELL I MARIMON, J.-M. – RUBIÓ I BALAGUER, J., *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, Barcelona, Gremios de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores, 1955.
- MARTÍNEZ FERRANDO, J. ERNESTO, “La cámara real en el reinado de Jaime II (1291-1327). Relaciones de entradas y salidas de objetos artísticos”, *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, 11, 1953-1954, pàgs. 1-230.

- MARTORELL I TRABAL, FRANCESC, “Inventari dels bens de la cambra reyal en temps de Jaume II (1323)”, *Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans*, 4, 1911-1912, pàgs. 553-567.
- MARTORELL I TRABAL, F. – VALLS I TABERNER, F., “Pere Beçet (1365?-1430)”, *Anuari de l’Institut d’Estudis Catalans*, 4 (1911-1912), pàgs. 577-656.
- MAS, JOSEP, “Notes documentals de llibres antics a Barcelona”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 8, 1915, pàgs. 155-167, 238-251, 330-345, 400-406, 444-463.
- MASSÓ I TORRENTS, JAUME, “Inventari dels bens mobles del rey Martí d’Aragó”, *Bulletin Hispanique*, 12 (1905), pàgs. 413-590.
- RUBIÓ I LLUCH, ANTONI, *Documents per l’Història de la Cultura Catalana Mig-eval*, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, 1908-1921, 2 vols.
- , “La cultura catalana en el regnat de Pere III”, *Estudis Universitaris Catalans*, 8, 1914, pàgs. 219-247.
- VIEILLARD, JEANNE, “Nouveaux documents sur la cultura catalane au Moyen Âge”, *Estudis Universitaris Catalans*, 15, 1930, pàgs. 21-40.